

14-Mavzu

Tabiiy ofat, avariya halokatlar o'choqlarida qutqaruv va tiklov ishlarini amalga oshirish.

Reja:

1. Tabiiy ofat, avariya, halokatlar o'choqlarida qutqaruv va birlamchi tiklov ishlarini olib borish usullari va tartiblari.
2. Yer silkinishi, ko'chishi, sel hodisasi va KTZMlar ta'siridagi ishlab chiqarish avariyalari va boshqa ofatlar misolidagi tadbirlar.

Tayanch so'z va iboralar: struktura, tarmoq, vazirlik, tuzilma, ma'lumot almashuv, umummaqsadli, muhofaza, chora-tadbir, qutqatuv, tibbiy yordam, sanitariya, obrabotka, dizenfeksiya, dezaktivatsiya, radiktiv, texnogen, tabiiy, zilzila, mognituda, ball, o'lchov ishlari, avariya-qutqaruv, maxsus tayyorgarlik.

Tabiiy ofatlar, ishlab chiqarish avariyalari va halokatlar yuz berganda katta miqyosdagi kulfatlarga olib keladi hamda ko'plab insonlarning hayotiga zomin bo'ladi. Agar bu falokatlar o'z vaqtida bartaraf qilinmas ekan ularning qamrovi milliy hatto transchegaraviy darajadagi favqulodda vaziyatlarni keltirib chiqarishi mumkin.

Favqulodda vaziyatlarni bartaraf etish deganda - favqulodda vaziyatlar yuzaga kelganda o'tkaziladigan chora-tadbirlar, jumladan insonlarning sog'lig'ini va hayotini saqlash, atrof-muhitga yetkaziladigan zarar va moddiy yo'qotishlar miqdorini kamaytirish, favqulodda vaziyatlar yuz bergan hududlarni xalqaga olish, xavfi xususida aholini o'z vaqtida ogohlantirish, iqtisodiy tarmoqlarining barqaror ishlashini ta'minlash, yuzaga keladigan xavfli omillar ta'sirini tugatishga qaratilgan avariya-qutqaruv va boshqa kechiktirib bo'lmas tiklov ishlarining majmuasi tushuniladi. Mazkur majmuani tashkil qiluvchi omillarning eng asosiy turlari bu favqulodda vaziyatlarni bartaraf etishda o'tkaziladigan avariya qutqaruv va boshqa kechiktirib bo'lmas ishlar (QBTI) hisoblanadi. Chunki tabiiy ofatlar, ishlab chiqarish avariyalari va halokatlar o'zining to'satdan yuzaga kelishi bilan, hamda keltiradigan zararlari bilan xavfli. Qanchalik bu halokatning oldini oluvchi va boshqa zaruriy chora-tadbirlar bajarilsa, ularning talofatga olib keluvchi ta'sirlarini bartaraf etish mumkin. Buning uchun avariya qutqaruv va kechiktirib bo'lmaydigan ishlarni olib boruvchi kuchlar va vositalar tayyor bo'lishi lozim.

QBTI larni olib borishda rahbarlar tarkibi, ishlarni olib boruvchi mutaxassislar hamda mazkur ishlarni tashkillashtirish va olib borish, favqulodda vaziyatlarning mohiyatini, mazmunini yaxshi bilishlari va bajariladigan tadbirlar bo'yicha amaliy ko'nikmalarga ega bo'lishlari shart.

Tabiiy va texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlarda quyidagi avariya qutqaruv ishlari bajariladi:

- Tizimlarning harakatlanish yo'nalishi va bajariladigan ishlarni aniqlash;
- Tizimlarning harakat yo'nalishida va bajariladigan ish hududlarida yong'inni xalqaga olish va o'chirish;
- Jabrlanuvchilarni qidirib topish va ularni qutqarish;

- Vayron bo'lgan, buzilgan, yong'inli, suv bosgan, gazga, tutunga to'lgan obyektlarda qolgan fuqarolarni qutqarish;
- Jabrlanganlarga birinchi tibbiy va birinchi shifokor yordamini ko'rsatish va ularni davolash muassasalariga evakuatsiya qilish;
- Aholini xavfli hududlardan xavfsiz hududlarga ko'chirish;
- Shikastlangan o'choqlarda zaruriy sanitariva-gigiyeniya epidemiyaga qarshi tadbirlarni tashkil etish;
- Aholini suv, oziq-ovqat va boshqa birinchi ehtiyoj buyumlari bilan ta'minlash;

Boshqa kechiktirib bo'lmaydigan ishlar (tiklov ishlari) quyidagilardan tashkil topgan:

- Yuk tashish yo'llari va vayronalardan o'tish joylarini tozalash;
- Qutqaruv ishlarini olib borishda gazli, elektrli, suvli kanalizatsiyalar va texnologik tizimlardagi avariylarni to'sish va tiklash ishlari;
- Harakat havfsizligiga hamda qutqaruv ishlarini olib borishga to'sqinlik qiluvchi inshootlarni buzish yoki uni mustahkamlash;
- Aloqa va _kommunal-energetik tarmoqlardagi falokatlarini tuzatish, tiklash va boshqa ishlar.

Demak, tiklov ishlarini olib borishdan maqsad-tizimlar harakatlanadigan yo'llarni tozalash, aloqa, transport, kommunal-energetik, texnologik tizimlardagi buzilishlarni va falokat oqibatlarini to'sish va ularni tiklash yo'li bilan qutqaruv ishlarini o'tkazish uchun shart-sharoitlar yaratishdan hamda shikastlangan hududlarda aholini xavfsiz yashash sharoitini tashkil etishdan iborat.

Zilzila oqibatlarini bartaraf etish. Zilzila oqibatlarini bartaraf etish bilan bog'liq qutqaruv va tiklov ishlarining ketma-ketligi va muddatlari zilzila hududida joylashgan shahar (obyekt) ning fuqaro muhofazasi boshlig'i tomonidan belgilanadi.

Ofat oqibatida yuzaga kelgan vayronaning xususiyatini aniqlashda inshootlarning mustahkamlik darajasi, odamlarni qutqarish bo'yicha bajariladigan ishlarining tartibi va hajmini aniqlash uchun tekshirish (ekspertiza) ishlari tashkil etiladi. Bunda quyidagi ko'rsatkichlarni aniqlash lozim:

- Obyektlarga tizimlar harakatining eng qisqa va eng xavfsiz yo'llarini.
- Kommunal-energetik tarmoqlari, bino-inshoot va qurilmalarning vayronagarchilik darajalarini;
- Jabrlanganlarning turgan joyi va ularga yetadigan xavf darajasini;
- Vayronalarni ajratish va ulardan jabrlanganlarni olib chiqarishni;
 - Jabrlanganlarni qulay joylarga evakuatsiya qilishni;
 - Ichimlik va xo'jalik ehtiyojlari uchun foydalanadigan suv manbalarining holatini;
 - Qutqaruv ishlarini amalga oshirishning sharoitlari va ketma-ketligini;
 - Mehanizatsiya vositalaridan foydalanish qoidalarini;
 - Portlatish ishlarini olib borish imkoniyatlari va hokazolar.

Zilzila natijasida vayronalar tagida, tuproq ostida, qulash xavfi mavjud bo'lgan inshootlardagi, yong'in chiqayotgan binoda qolgan odamlarni qutqarishga darhol kirishiladi. Buning uchun shikastlanish hududlariga FVDT tizimlari darhol

kiritiladi. Vayronalar tagidagi jabrlanuvchilarni topish uchun qutqaruv tizimlari vayrona hududini, vayron bo'lgan bino va inshootlarning holatini to'liq o'rganib so'ngra vayronalar ostida qolgan odamlar bilan muzokara yoki taqillatish usuli bilan aloqa o'rnatilib, so'ngra ularni qutqaradilar.

Jabrlanuvchilar tepasidagi inshoot vayronalarini ajratishda havfsizlik choralariga qat'iyan rioya qilish kerak. Sababi agar vayrona mustahkam bo'lmasa yoki inshoot konstruksiyalari o'rtasidagi bog'lovchi elementlar buzilgan bo'lsa, elementlarning o'z-o'zidan siljishi yoki vayrona vazni cho'kishi mumkin, bu esa qutqaruvchilarga ham jabrlanuvchilarga ham xavf tng'dirishi mumkin. Shuning uchun vayronalardan odamlarni qutqarishda buzilgan inshootlarni yirik elementlarni qattiq tortish, qimirlatish yoki kuchli zarbalar berishga yo'l qo'ymaslik darkor. Shuningdek, vayronalar ichidan yoki qurilish elementlari (parcha plita) ostidan odamlarni olib chiqishda vayrona elementlarini ham siljishi kerak emas, chunki bular jabrlanuvchilarga qo'shimcha jarohatlar yetkazishi mumkin.

Jabrlanuvchilarni qutqarishda birinchi navbatda jabrlanuvchilarning boshi va tanasining yuqori qismi chiqarib olinib, so'ngra tanasini bosib qolgan qurilish parchalaridan ozod qilinadi va unga birinchi tibbiy yordam ko'rsatiladi.

Qutqaruvchilar qulay kiyimga ega bo'lishi, hamda ular ishlatadigan jihoz, uskunalar uchun cho'ntaklari bo'lishi kerak. Boshga albatta kaska kiyiladi.

Hozirgi davrda vayronalar ostidagi jabrlanuvchilarni qidirib topishda qutqaruv vositalarining yangi turlari qo'llanilmoqda. Jumladan, jabrlanuvchilar chiqadigan tovushlarni aniqlaydigan elektron moslama-geofonlar ishlatilmoqda. Bunday moslamalarning ba'zi turlari shunday sezgirki, hatto ular odamning yurak urishi bo'yicha ham topishga qodir. Shuning uchun qutqaruvchilar odamlarni qidirib topishda doimo "tinchlik soati"ni o'tkazadilar. "Tinchlik soati" vaqti mobaynida hech qanday uskuna, jihoz, texnikalar ishlatilmasligi lozim bo'ladi chunki "Tinchlik soati" jabrlanuvchilarni topishda ko'maklashadi.

Qutqaruv ishlarini olib borishda maxsus o'rgatilgan itlarning yordami ham yaxshi natijalarni ko'rsatyapti. Bu turdagi hayvonlar 2 mln.ga yaqin hidlarni farqlay olish xususiyatiga ega, shuning uchun ham ular qor-yomg'ir, tuproq, bino parchalari ostida qolgan odamlarni qidirib topishda boshqa zamonaviy uslublardan ustunlik darajasi yuqori hisoblanadi.

Shularga asoslangan holda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qaroriga ko'ra 1998 yil 5-sentabrda FVV tarkibida "Kinologiya" xizmati tashkil etilgan. Kinologiya xizmatining asosiy vazifasi - itlarni xizmatga tayyorlashni tashkil etish va har qanday ekstremal vaziyatlarda jabrlanganlarni qidirib topishdan iborat. O'zbekiston Respublikasi FVV ning avariya-qutqaruv otryadi tarkibidagi kinologiya xizmati 1999yil avgust oyida Turkiyaning Izmir va Adanazari viloyatlarida, hamda 2001 yil Hindistonning Gujarat shtatidagi zilzila oqibatlarini bartaraf etishda faol ishtirok etib, ijobiy yordam ko'rsatdilar.

Suv toshqini, ko'chki va sel ofatlari oqibatlarini bartaraf qilish. Suv toshqini xavfi tug'ilgan taqdirda, hududning fuqaro muhofazasi boshlig'i qaroriga binoan boshqaruv punktlari tayyor holga keltirilib, mas'uliyatli mansabdor shaxslarning kechayu-kunduz navbatchiligi tashkil etiladi.

FVDT ning suv toshqini xavfidagi vazifalari quyidagilardan iboral:

- Suv toshqini xavfi to'g'risidagi ma'lumotni FM ning quyi organlariga va aholiga yetkazish;
- Kuzatuv va nazoratni kuchaytirish;
- Suv toshqinida faoliyat ko'rsatuvchi kuch va vositalar holatini aniqlash va suv bosgan hududlarda qutqaruv ishlarini olib borish uchun tayyor holga keltirish;
- Aholini, moddiy va madaniy boyliklarini xavfli hududdan xavlsiz xududga ko'chirish;
- Suv toshqini hududlaridagi korxona va tashkiloilar faoliyatini qisman checklash yoki vaqtinchalik to'xtatish;
- O'zaro hamkorlik rejalari bo'yicha yordamga biriktirilgan Qurolli kuchlar bo'limlari bilan aloqa o'rnatish va boshqalar.

Qutqaruv ishlari uchun hududning tegishli kuch va vositalari, hamda fuqaro muhofazasining yuqori tashkilotlari tomonidan ajralilgan kuchlar va vositalar shuningdek, korxona va tashkilotlarning suzish vositalari jalb qilinadi. Suv toshqinida qutqaruv ishlarini olib borish uchun jalb qilinadigan qutqaruvchilar suvda harakatlanish qoidalarini hamda odamlarni qutqarish va ularga birlamchi tibbiy yordam ko'rsatish usullarini bilishi shart. Suzish vositalarida harakatlanuvchi tizimlar iplar, qutqarish aylanmasi va boshqa zaruriy jihoz va vositalar bilan ta'minlanishi lozim, shuningdek suvdagi odamlarni qutqarishda, ishtirok etuvchi shaxsiy tarkib himoyalangan kiyimlarda bo'lishi shart.

Suv toshqinlaridagi qutqaruv ishlari suv bosgan hududlardagi odamlarni toppish, ularni suzish vositalariga yoki vertolyotlarga o'ykazish va xavfsiz joyga evakuasiya qilishdan iborat. Zarurat bo'lsa jabrlanuvchilarga birinchi tibbiy yordam ko'rsatiladi. So'ngra suv toshqiniga uchragan jihozlar, moddiy va madaniy boyliklarni qutqarish va suvdan chiqarib olishga kirishiladi.

Suv toshqinida QBTI ni muvaffaqiyatli o'tkazilishi qutqaruvchilarga bog'liq:

- To'satdan suv toshqini paydo bo'lganda qidiruvning samarali usullarini qo'llanilishi;
- FVDT tizimlari va xizmatchilari yuzaga kelgan vaziyatni tez baholay olish va taxminiy salbiy oqibatlar ko'lamini aniqlay olishi;
- Qutqaruv ishlarida ishtirok etadigan kuch va vositalarning o'z vaqtida yig'ilishi;
- Qutqaruvchilarning jabrlanuvchilarga yordam ko'rsatish faolligi va hokazolar.

QBTI ni o'tkazishda FVDT rahbarlari, doimiy ravishda eng xavfli hududa (katastrofik o'choq) bo'lishi va u yerda bo'ysunuvchi tizimlar harikatini boshqarib, ular o'rtasidagi uzilishsiz o'zaro hamkorlikni ta'minlashi lozim. Tizim boshlig'i doimo eslashi lozimki, tizimning aniq va tezkor harakatidan qutqarilayotgan odamlarning taqdiri, xalq mulkining saqlanishi yotadi.

Shuning uchun, ular birinchi navbatda asosiy harakatlarni qaysi yerda amalga oshirishni va qo'l ostidagi kuch va vositalarning vazifalarini eng qisqa bajarilishini ta'minlashi lozim.

Tez-yurar suzish vositalari va vertolyotlarda harakat qiluvchi qidiruv guruhi va bo'limlari suvda cho'kkan odamlarning eng ko'p to'plangan joyini aniqlashadi va o'sha yerdagi odamlarni suvdan chiqarib oladilar.

Odamlar soni ko'p bo'lmagan guruhlarni chiqarib olishda, mazkur guruh va bo'limlar mustaqil ravishda amalga oshiradilar. Ular odamlarni suvdan chiqarib olishda turli rusumdagi barcha qayiqlardan foydalaniladi.

Aholi suvdan to'liq qutqarilgandan keyin ham, suv bosgan hududlarda qulqaruv tizimlarining qidiruvi tugamaydi. Qidiruv ishlari tez yurar suzish vositalarda, suv toshqini katta miqyosda bo'lganda esa verlolyotlar yoidamida izlanadi.

Suv toshqiniga uchragan odamlarga, suzishni biladiganlarga ham, bilmaydiganlarga ham tezlikda qutqarish aylanmasi, rezinali shar, yog'och boshqa suzib yuruvchi buyumlar suvga tashlanadi. Bunda albatta shamol yo'nalishi va suv oqimini inobatga olib harakatlanishi lozim. Agar jabrlanuvchi ko'prik ostida suzib kirib ketsa, unga yordam berish uchun ko'prikdan arqonli traplar, ipga bog'langan qutqarish aylanmalari va boshqa anjomlar bilan jihozlangan qutqaruvchi suvga tushiriladi. Suvdan qutqarilgan insonga tezlikda tez tibbiy va zarurat tug'lsa jabrlanuvchilarni statsionar davolash muassasalariga yuboriladi.

Sel va ko'chki ofatlari oqibatlarini bartaraf etishda eng avvalo bu oidindan xarakterlovchi belgilarini o'z vaqtida aniqlasli, ularning miqiyosini chamalash, aholini xavf to'g'risida ogoh etish muhim ahamiyat kasb eladi bu belgilar qanchalik oldin aniqlansa, ofatning keltiradigan zararlarini kamayltirishga erishiladi. Ko'p hollarda sel oqimi xavfi to'g'risida aholi 10 daqiqalar oldin, kamdan-kam hollarda esa 1-2 soat oldin ogohlantiririlishi mumkin.

Sel xavfida selning aholi punktlariga kelish yo'llaridagi to'siqlar mustahkamlanadi, qo'shimcha tuproq to'siqlari, sel tarkibidagi begona jismlarni ushlab qolish uchun vaqtinchalik devorlar, sel pistirmalari, suvni o'zini otkazib yuboruvchi trubalar va boshqalar tashkil qilindi.

Sel xavfi tug'ilganda, aholi xavfli hududlardan xavfsiz hududlarga evakuatsiya qilinadi. Bunda odamlar bilan birga moddiy boyliklar hamda qishloq xo'jalik hayvonlari ham olib chiqiladi. Afsuski, u yoki bu sabablarga ko'ra ko'chirish harakatlari to'liq bajarilishiga imkon bo'lmaydi. Masalan Qirg'iziston Respublikasining O'sh viloyati tog'larida haroratining birdan ko'tarilishi va qorning tez erishi oqibatida 1998 yil 7-maydan 8-mayga o'tar kechasi sel oqimi yuzaga kelib, u Shohimardonsoy bo'ylab harakallandi. Sel oqimi Farg'ona viloyatining 52 xo'jalik, 36 dam olish zonasi, shundan 4 bolalar sog'lomlashtirish lagerlariga salbiy ta'sirini ko'rsatdi. 8-iyuldan 9-iyulgacha bo'lgan davrda sog'lomlashtirish muassasalaridan va bolalar dam olish lagerlaridan evakuatsiya qilindi. Eakuatsiya jarayonida 250 dan ortiq avtomobil texnikalari jalb qilindi. Afsuski bunda odamlarning evakuatsiyasi to'liq bajarilmaganligi sabablitalofatlar ko'rildi. Jumladan, 1998 yil 18-iyul kunida 104 odam murdasi topilgan. (Shundan erkaklar-48, ulardan voyaga yetganlar-16, ayollar-56, ulardan voyaga yetganlari-27), 96 ta o'lganlar shaxsi aniqlangan, qolganlari noma'lum, shuningdek har xil hayvonlarning 68 murdasi topilgan. Bunday noxush talofatlarni FVDT lari, butun aholi hech qachon esdan chiqarmasligi va undan tegishli xulosalar chqarishlari lozim.

Shuning uchun yaqinlashib kelayotgan sel oqimi yoki ko'chki to'g'risidagi xabarni eshitgan har bir fuqaro, tezda uylarini, ish joylarini ehtiyot holatda qoldirib, tark etishlari lozim bo'ladi. Bunda uylaridagi yoki ish joylaridagi

isitgichlarni o'chirishi, gaz kranlarini yopish elektr va elektr jihozlarini o'chirishlari kerak. Bular yong'in paydo bo'lishini oldini oladi.

Sel oqimi yoki yer ko'chkilarining to'satdan paydo bo'lishi katta xavf tug'diradi. Bunday vaziyatlarda eng asosiysi vahimaga yo'l qo'ymaslik kerak. Sel oqirmga tushgan fuqarolarga bor imkoniyatlar yuzasidan yordam berish kerak. Jumladan, xoda, arqon, baquvvat daraxt shoxlari, mustahkam qalin iplarni qutqarilayotganlarga uzatish orqali amalga oshiriladi.

Sel oqimiga qarshi omillarning eng samarali uslubi, bu aholining barcha qatlamlari ishtirokida tashkiliy-xo'jalik, agrotexnik, o'rmon-meliorativ va gidrotexnik tadbirlarning o'z vaqtida o'tkazilishidir. Ya'ni sel xavfi bo'ladigan hududlardagi aholining o'rmonchilikda, dehqonchilikda agrotexnik ishlarni bajarishda va uy hayvonlarini boqishda tegishli tashkilotlar tomonidan beriladigan tafsialarni qat'iyan bajarishlari lozim.

Ishlab chiqarish avariylari va halokatlar oqibatlarini bartaraf qilish. Ishlab chiqarishdagi yirik avariylar va halokatlar to'satdan paydo bo'lib, tezda rivojlanib ketadi, natijada insonlar hayoti va sog'lig'iga katta xavf tug'diradi.

Avariya va halokatlar ishlab chiqarish xususiyatlariga bog'liq bo'lib, ish jarayonining xarakteriga qarab, salbiy o'zgarishlar yuz berishi va vaziyatni chigallashtirishiga olib keladi.

Yirik avariya va halokatlarda ishchi va xizmatchilarni, shuningdek falokatga yaqin atrofda yashovchi aholini ogohlantirish va ularning himoyasini o'z vaqtida tashkil etish juda muhim vazifalardan hisoblanadi. Bunda birinchi navbatda, odamlarni qutqarish, ularga birinchi tibbiy yordam ko'rsatish hamda jarohatlanganlarni davolash muassasalariga yetkazish lozim. Keyingi bosqichda avariya va halokatlar oqibatlarini bartaraf etishda qulash xavfi bo'lgan bino, inshootlarni mustahkamligini oshirish yoki ularni buzib tashlash, kommunal-energetik tarmoqlardagi avariylarni bartaraf etish, izdan chiqqan texnologik jarayonlarni tiklash va boshqa kechiktirib bo'lmas ishlar amalga oshiriladi. Avariya va halokatlar oqibatlarini tezda bartaraf etishda katta kuch va vositalar talab etiladi. Zararli oqibatlarni bartaraf etishda FM ning turli maqsadli tizimlari, obyekt ishchi va xizmatchilari, shuningdek yaqin atrofdagi aholi ham jalb etiladi. Avariya natijasida bino va inshootlarning buzilishi, atrof-muhitni tutunga, changga, zaharli gazlarni tarqalishi aholi o'rtasida jarohatlanish va qurbonlarning ko'payishiga sabab bo'ladi. Bunday vaziyatlarda har bir holat uchun xavfsizlik qoidalariga rioya etish muhim ahamiyatga ega, jumladan, vayronali hududlarga, buzilgan bino va inshootlarga kirish, qulash xavfi mavjud binolar atrofida aylanib yurish, himoya vositalarisiz yerda yotgan, osilib turgan elektr uzatish simlarini ushlash va elektr jihozlariga tegish qat'iyan man etiladi.

Inshoot konstruksiyalarini qulatish va vayronalarni ajratish ishlarida ishtirok etuvchi shaxslar qalin matodan tayyorlangan maxsus kiyimlarni, yopiq oyoq kiyimlardan foydalanishlari hamda brezentli qo'lqoplar hamda kaskalar kiyishlari shart. Xavfli joylar oldida xavfsizlik to'g'risidagi ogohlantiruvchi yozuvlar, mavjud bo'lgan ko'rgazmali vositalar o'rnatilishi lozim.

Vayronalardagi yong'inlarni halqaga olish va bartaraf etish bo'yicha tezkor choralar ko'riladi, bunda o'zni o'chirishda ishtirok etuvchilar himoya vositalarini,

zarurat tug'lsa gazniqoblardan foydalanishlari zarur. Ishlab chiqarish tarmoqlaridagi avariya oqibatida zaharli suyuqliklar to'kilishi, ularni atmosfera havosiga va atrof-muhitga tarqalish xavfi mavjud bo'ladi. Yuqori kuchlanishdagi elektr manbaalari bo'lishligi qo'shimcha yong'in va portlashlarni paydo bo'lishiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun avariya va halokat oqibatlarini bartaraf etuvchi tizimlar shularni hisobga olishlari lozim bo'ladi. Zararlangan hududdagi jabrlanuvchilarga o'z vaqtida birinchi tibbiy yordam ko'rsatishi lozim, buning uchun jabrlanuvchilar soni, ularning turgan joyi, ahvoli, olgan jarohat xususiyati hamda yordam ko'rsatish vaqtlarini aniqlashi darkor.

Avariya va halokatlar natijasida quydagi jarohatlar: yaralanish, kuyish, shikastlanish, suyaklar sinishi, to'qimalarni uzilishi, ezilish, elektr tokidan kuyish, KTZM lardan zaharlanish va hokazolar kuzatiladi. KTZM lar ishlatiadigan, olinadigan va saqlanadigan obyektlardagi avariya zaharlanish o'chog'i o'z vaqtida aniqlanishi va sifatli razvedka qilinishi lozim. Bunday ishlarni radiatsiyaviy va kimyoviy razvedka tizimlari olib boradilar. Ular avariya o'chog'ini, KTZM turini, hudud va obyektlarini zaharlanish darajasini, tarqalgan KTZM ning miqdorini tarqalgan hudud chegaralarini, KTZM tarqalgan joydan odamlarni chiqib ketish yo'llarini belgilaydilar. Zarurat tug'lganda tuproq, suv va boshqa tashqi muhitdagi resurslardan na'munalar olib kimyoviy laboratoriyaga analiz qilishga yuboriladi. Laboratoriya natijalariga qarab odamlarning kimyoviy zaharlanish darajalari baholanadi.

KTZM ning atmosferaga va atrof-muhitga tarqalishining dastlabki davridayoq obyekt ishchi va xizmatchilarini, hamda obyektga yaqin bo'lgan mahalliy aholi xavf to'g'risida ogohlantiriladi. Avariya to'g'risidagi habarni eshitgan har bir fuqaro darhol nafas organlarini himoya qiluvchi vositalarni, terini himoyalovchi oddiy vositalarni (plash, zich to'qilgan ustki kiyimlar) kiyishlari va tezroq zaharlangan hududni tark etishlari lozim. Uyda bo'lgan aholi esa deraza va darcha (fortochka) larni yopishlari, uylarini esa germetikligini (zichligini) oshirishlari, isitish uskunalari, gaz, isitkichdagi olovni o'chirishlari lozim.

Kuchli ta'sir etuvchi zaharli moddalar bilan zaharlanish ehtimoli yuqori bo'lgan hududlardagi aholini evakuatsiya qilish ishlari atmosferada zaharli bulut kelgunga qadar amalga oshiriladi. Evakuatsiyaga tayyorlash har bir uyning o'zida tashkil etiladi. Avariya yuz bergan obyektida birinchi navbatda KTZM ning tarqalish o'chog'i yopiladi. Avariya o'chog'ini bекitishda ishtirok etuvchi tizimlar xavfsilik qoidalariga qat'ian rioya qilishlari ya'ni izolirlovchi ganiqoblar, a'zolari saqlovchi izolirlovchi himoya kiyimlaridan, shaxsiy dorixona (ShD-2) va shaxsiy kimyoviy paketlardan (SHKP-8) foydalanadilar.

Avariya oqibatlarini bataraf etishda ishtirok etmaydigan fuqarolarni zaharlangan hududga kirishiga yo'l qo'ymaslik maqsadida, obyektning maxsus xizmatli guruhlari tomonidan qo'riqlanadi. Avariya hududidan odamlarni chiqib ketishda eng qisqa yo'l bo'yicha, shamol yo'nalishiga perpendikulyar tarzda, balandlikda joylashgan hamda yaxshi shamollanadigan hududga harakatlanish lozim.

KTZM dan zaharlanganlarga juda qisqa muddatda tibbiy yordam ko'satilishi lozim. Buning uchun ularga gazniqob kiydiriladi, agar tanasiga yoki KTZM

tekkan bo'lsa, ulardan tozalanadi. Tozalash toza suv yordamida ko'p marotaba yuvish orqali amalga oshiriladi. Birinchi tibbiy yordam ko'rsatish xususiyatiga qarab amalga oshiriladi. Esda tutish kerakki, KTZM zaharlangan odamga sun'iy nafas berish muolajasi bajarilmaydi aks holda zaharlangan odamning ahvoli og'irlashadi. Avariya o'chog'i bartaraf etilgandan so'ng, KTZM tarqalgan hududlar, obyektlar, qurilma va uskunalar qayta ishlovdan (sanitar tozalash) o'tkaziladi.

Demak, tabiiy va texnogen xususiyati favqulodda vaziyatlar yuz bergan hududlarda, obyektlarda avariya-qutqaruv va boshqa kechiktirib bo'lmas olib borilish tartibi shulardan iborat. Ushbu tartib-qoidalarini yaxshi o'rgangan amaliyolda qo'llay biladigan fuqarolar Respublikamiz hududlarida yuzaga keladigan favqulodda vaziyatlar oqibatlarini bartaralf etishda o'zlarining burchlarini bajara oladilar.

Mustahkamlash uchun savollar

1. Tabiiy ofatlarning bir-biridan farqi va umumiy xususiyatlarini tushuntiring.
2. Tabiiy ofatlar o'chog'ida qilinadigan eng asosiy vazifalar nimalardan iborat?
3. Yer surilishi, uni bildiruvchi birlamchi belgilar nimalardan iborat?
4. Kuchli shamol va sel hodisasini bartaraf qilishga qaratilgan chora-tadbirlarni izohlang?
5. Tabiiy ofatlarni sekinlashtirish yoki to'xtatishga qaratilgan asosiy usullarni tariflang ?
6. Yer silkinish oqibatlarini tugatish chora-tadbirlari haqida nimalarni bilasiz ?